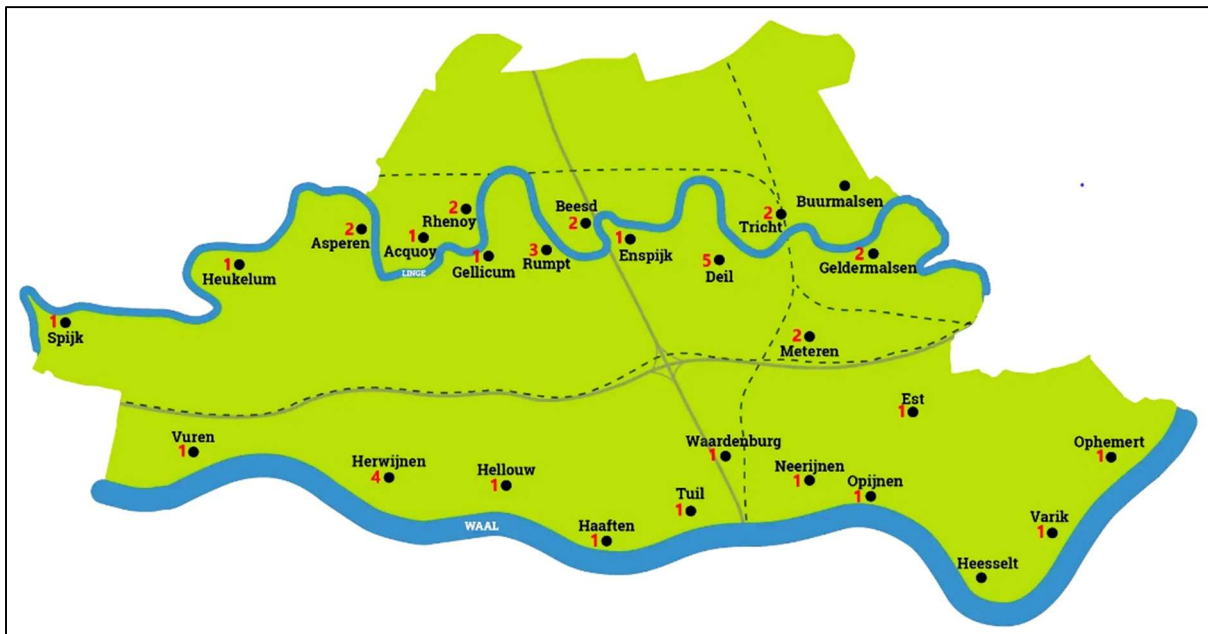

Grond, trouw en macht - Leenstelsel

Door A.F. Verstegen en Maarten M.L.Th. Philipsen

Wie door de 26 kernen van de gemeente West Betuwe trekt, zal het misschien niet altijd vermoeden, maar deze streek kende ooit een groot aantal kastelen en versterkte huizen. Verspreid over de dorpen stonden maar liefst 36 van deze bijzondere bouwwerken, die herinnerden aan adellijke families, macht en het leven in lang vervlogen tijden.

Slechts enkele daarvan hebben de eeuwen doorstaan. Veel kastelen en versterkte huizen raakten in de loop der tijd in verval en werden uiteindelijk afgebroken. Toch zijn hun sporen niet helemaal verdwenen. Oude afbeeldingen, historische documenten, archeologische vondsten en soms nog zichtbare resten vertellen ons waar deze gebouwen ooit hebben gestaan en wie er woonden. Ook de dorpen Acquoy, Deil, Gellicum, Rhenoy en Tricht hadden hun eigen kastelen en versterkte huizen. Over deze bijzondere plekken hebben we afzonderlijke artikelen geplaatst, waarin we hun geschiedenis en die van hun vroegere bewoners weer tot leven brengen.

Op het kaartje van de gemeente West Betuwe zijn de 26 kernen weergegeven, evenals het aantal versterkte huizen en kastelen per kern. De kernen Spijk, Heukelum en Asperen behoorden historisch tot het graafschap Holland. De overige 22 kernen lagen in het hertogdom Gelre. Acquoy nam in deze geschiedenis een bijzondere plaats in. Vanaf 1330 was het een zelfstandige, soevereine heerlijkheid en behoorde het niet tot het graafschap Holland of het hertogdom Gelre.

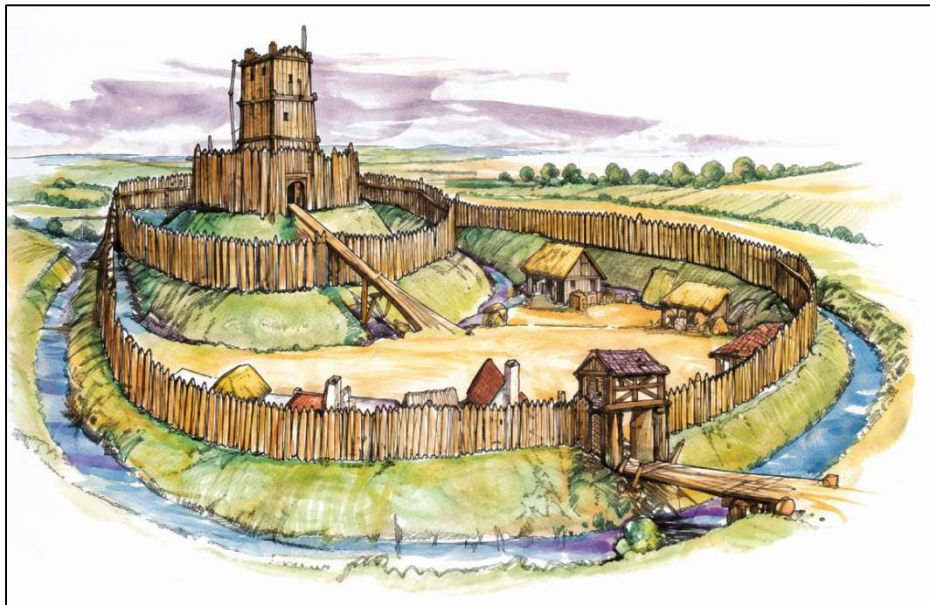
Het is raadzaam het onderstaande artikel te lezen over de terminologie die voorkomt in de geschiedenis van deze versterkte huizen en kastelen. Daarbij komen begrippen aan de orde zoals het feodale stelsel, het hertogdom Gelre en het graafschap Zutphen, leenheren, leenmannen, heer gewaad, leenroerigheid en andere historische termen.

De graven van Gelre heersten over grote delen van het huidige Gelderland. Ter bescherming van hun grondgebied werden op strategische locaties verdedigingswerken aangelegd. Vaak werd eerst een kunstmatige heuvel opgeworpen, omgeven door een gracht, waarop een houten versterking werd gebouwd. Deze versterkte woonplaatsen stonden bekend als hoge huizen.

Langs de rivieren de Waal en de Linge verrezen diverse van deze hoge huizen. Toen het gebruik van baksteen in de bouw gemeengoed werd, maakten de houten versterkingen geleidelijk plaats voor stenen burchten. In de daaropvolgende eeuwen werden veel van deze burchten uitgebreid, verbouwd en verfraaid tot de kastelen zoals wij die tegenwoordig kennen.

Het leenstelsel

De graaf van Gelre (de leenheer) gaf het Hoge Huis, samen met de daarbij behorende heerlijkheidsrechten, in erfleen aan een leenman of leenvrouw. Tot de rechten die de leenman of leenvrouw kon uitoefenen, behoorden onder meer het visrecht, het jachtrecht, het windrecht (het recht om een windmolen te exploiteren) en het recht om bepaalde belastingen te innen.

Impressie van een Hoogh Huys

Daartegenover stonden voor de leenman twee belangrijke verplichtingen:

- 1. Hij moest de leenheer, de graaf van Gelre, eeuwige trouw beloven.**
- 2. Hij moet goed manschap tonen.** D.w.z. hij was verplicht een heergewaad te bezitten.

Dit was een militaire uitrusting die nodig was om zijn leenheer met zijn manschappen en soldaten bij te staan wanneer er binnen diens gebied problemen of conflicten ontstonden.

De leenheer gaf de omliggende gronden, weilanden en akkers in erfleen uit aan de inwoners van het dorp. Deze gronden waren leenroerig aan de graaf. De jaarlijkse pacht werd geïnd door de rentmeester van de leenheer. De erfrechten van een leenman werden feodale goederen en rechten genoemd. De leenman kon daarnaast zelf onroerend goed verwerven, dergelijke bezittingen werden allodiale goederen genoemd. De feodale bezittingen en rechten gingen doorgaans over van vader op zoon of dochter, maar konden ook worden verkocht. Wanneer de leenman door vererving minderjarig was, moest een familielid, de hulder, namens hem de eed van trouw afleggen en de verplichtingen tegenover de leenheer nakomen totdat de minderjarige leenman volwassen was geworden. Bij iedere nieuwe belening eiste de leenheer opnieuw het heergewaad, deze verplichting werd het verheergewaad genoemd. In latere tijden werd deze verplichting meestal afgekocht door betaling van een geldsom. De akten van belening en de leenregisters werden geregistreerd bij het Hof van Gelre in Arnhem.

Na de inval van Napoleon Bonaparte in januari 1795 in ons land werd op 25 maart 1795 het leenstelsel afgeschaft. Vrijheid-Gelijkheid-Broederschap.

Het ontstaan van het Furstendom Gelre en Graafschap Zutphen (F. G. & G. Z.)

Dit artikel is mede tot stand is gekomen door mijn kleinzoon Maarten Philipsen. Hij ontdekte in het Wapenboek van den Nederlandschen adel en in het Rijksmuseum hoe het Furstendom Gelre en Graafschap Zutphen ontstaan is.

Wapen van het hertogdom Gelre Wapen van het graafschap Zutphen

De hertogen van Gelre regeerden over een groot deel van Gelderland en de graven van Zutphen over een groot gebied rondom Zutphen. Het wapen van het hertogdom Gelre was van de hertog van Gelre en Gulik en het wapen van het graafschap Zutphen was van de graaf van Zutphen.

Reinald II graaf van Gelre, trouwde in 1311 met Sophia van Berthout dochter van de graaf van Zutphen. Door dit huwelijk werd hij graaf van Gelre en graaf van Zutphen. Op 19 maart 1339 verhief keizer Lodewijk IV van het Heilige Roomse Rijk, Reinald II tot hertog van Gelre, waarmee het graafschap Gelre werd verheven tot het hertogdom Gelre. Nadien werd het gebied aangeduid als het Hertogdom Gelre en Graafschap Zutphen. Omdat Gelre een rijksvorstendom binnen het Heilige Roomse Rijk was geworden, sprak men ook wel van het Furstendom Gelre en Graafschap Zutphen (F. G. & G. Z.)

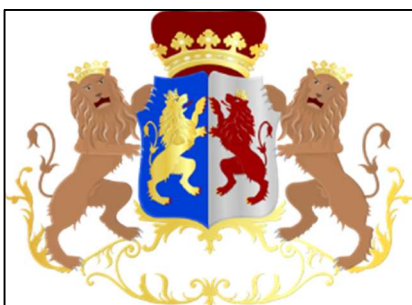

Foto van het schoorsteenstuk door P. Palamedesz (1622) uit de Zutphense Kamer in het Stadhuis van Nijmegen.

Allegorische (beeldende) voorstelling van de samenvoeging van het Hertogdom Gelre en Graafschap Zutphen.

Rechtsboven zien we het wapen van het Graafschap Zutphen (dat is dan een leeuw in keel op zilver) met de gravenkroon.

Links in het midden (op de jurk) zien we nog twee wapens namelijk dat van Gelre (links) en dat van Zutphen (rechts).

Wapen van het F. G. & G. Z

Wapen van provincie Gelderland

Het Furstendom Gelre en Graafschap Zutphen was opgedeeld in vier Quartieren:
Arnhem - Nijmegen - Zutphen - Roermond.

Enkele hertogen van Gelre en graven van Zutphen:

Arnold van Egmond
Adolf van Egmond
Caerel van Egmond
Wilhelm van Gulick
Hertogin, gravin Elisabeth
Keijzer Karel de Vijfde
Koning Philips de II
Philps Willem van Oranje
Maurits van Oranje etc. etc.

Arnold, zoon Adolf en kleinzoon Caerel van Egmond regeerden over het F. G. & G.Z.

Arnold (1410-1473)

Adolf (1438-1477)

Karel (1467-1538)

hun wapen

De administratie en de rechtspraak werden in het Hof van Gelre aan de Markt in Arnhem gehouden.

Hof van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen aan de markt in Arnhem 1742

Afgevaardigde, gedeputeerden in de raad voor het Qartier Nijmegen waren dat rond 1750 o.a.

1. Jacob van Randwijk, Heere tot Rossum, Gameren, Beek etc. Borggraeff des Rijks en Rigter der Stad Nijmegen.
2. Casper Antonius van Linden tot Ressen, oud ambtman en Rigter der Ambts Overbetuwe.
3. Otto van Wijhe Heer tot Echtelt.
4. Adriaen van Heert Waltgraeff des Nederrijksenwalts.
5. Jacob van Beijnhem tot den Appelenburg Heer van Tuijl.
6. Reinder van Haeften Heer van Ophemert.
7. Casper van Els tot den Boelenham.
8. Johan de Cock van Delwijnen Heer tot Wadenioijen Ambtman in Bommel Tielre en Bommellerweerden.
9. Bartholt van Gent Heer tot Mijnerswijk.
10. Derk Wolter van Linden tot Mijenerswijk, Ambtman, Rigter en Dijkgraeff des Ambts tussen Maas en Waal.
11. Carel Pieck Heer tot Brakel en Soelen, Ambtman des Ambts Beest en Renoij.
12. Ludolph Diderick van Tengnagell Heer tot Gellicum.
13. Walraet van Haeften Heer tot Zennewijnen.

Alle heerlijkheden waren leenroerig aan de hertog van Gelre. Acquoy vormde hierop een uitzondering. Hoe dat kwam, leest u in het artikel over Acquoy.

Geraadpleegde archieven:

R.A.R. Tiel.
Gelders archief Arnhem.
Rijksmuseum Amsterdam.
Nationaal archief Den Haag.
Wapenboek van den Nederlandschen adel.

Acquoy 2022 © A.F.Verstegen en Maarten M. L.Th. Philipsen, CC-BY